

Jugoslavenske institucije za povijest radničkog pokreta i drugih sastavnica novije nacionalne povijesti izdaju niz periodičnih publikacija — časopisa i zbornika radova.<sup>1</sup> Danas ih ima 11, uključujući i dva časopisa namijenjena historiografiji cjelokupne nacionalne povijesti (*Istorijski zapisi* u Titogradu i *Glasnik na institutot za nacionalna istorija* u Skopju), a ujedno i starija od ostalih (prvi je pokrenut 1948. a drugi 1957), te časopis namijenjen povijesti NOR-a i ratnoj povijesti naših zemalja i naroda uopće (*Vojnoistorijski glasnik*, izlazi u Beogradu od 1950). Osam ostalih publikacija pokrenuto je u toku proteklih 10 godina (od 1959. do 1969). Jedna od njih — *Putovi revolucije* (1963—1967) — zamijenjena je drugom — *Časopis za suvremenu povijest*. Druga — zbornik *Istorija radničkog pokreta* (5 izašlih svezaka prikazao je M. Maticka u ČSP 1969, br. 1—2, 237—244) obustavljena je stvarnim spajanjem sa zbornikom *Istorija XX veka* (izlazi od 1959) čije se izlaženje nastavlja.<sup>2</sup> Novi je institut preuzeo i daljnje izdavanje *Priloga za istoriju socijalizma* (1964—1968).<sup>3</sup> Tri publikacije izlaze bez promjena i dalje: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* u Ljubljani (od 1960), *Zbornik* u Slav. Brodu, od 1963, i *Prilozi* u Sarajevu od 1965. (v. prikaz triju prvih svezaka F. Jelić-Butić, ČSP 1969, br. 1—2, 245—251). Spomenutom nizu publikacija, čije značenje u jugoslavenskoj historiografiji postepeno raste, pripada i najmlađi član — *Tokovi revolucije*. Taj je zbornik pokrenut u Beogradu godine 1967. i do početka 1970. izašla su tri sveska. Izdaju ga Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije (Beograd), Istorijski arhiv Pokrajinskog komiteta SK za Vojvodinu (Novi Sad) i Komisija za istoriju Pokrajinskog komiteta SKS za Kosovo i Metohiju (Priština).<sup>4</sup> Zbornik objavljuje radove suradnika tih institucija. U spomenutim svescima pojavilo se 18 autora s 21 napisom. Svi se napisi, osim jednog, odnose na noviju povijest (od početaka radničkog pokreta do NOB i revolucije) Vojvodine, Srbije i Kosova, prema radnim područjima suradnika.

Ovaj pregled radova komponiran je po osnovnim razdobljima (do 1918, 1918—1941, 1941—1945), a unutar njih po teritorijalnim područjima, te dalje prema vremensko-tematskom slijedu.

1a) Napisi o radničkom pokretu u Vojvodini do 1918. komparativno su zanimljivi i za historiografiju radničkog pokreta u sjevernoj Hrvatskoj u to doba. Zajednički razvitak u sklopu ugarsko-hrvatskog dijela Habsburške Monarhije dovodi do analogija, podudarnosti i interferencija u unutarnjem razvitku i u vanjskim odnosima, posebno prema mađarskom radničkom pokretu i njego-

<sup>1</sup> Usp. V. Oštrić, Pregled časopisa i zbornika za povijest radničkog pokreta s bibliografijom priloga, *Nastava povijesti* 1967/68, br. 1, 53—55.

<sup>2</sup> Izdavači tih zbornika — Odeljenje za istoriju jugoslovenskog radničkog pokreta Instituta za izučavanje radničkog pokreta i Odeljenje istorijskih nauka Instituta društvenih nauka — spojili su se, od 31. I 1969, u Institut za savremenu istoriju u Beogradu.

<sup>3</sup> Njihov izdavač — Odeljenje za istoriju međunarodnog radničkog pokreta i razvoja socijalističke misli Instituta za izučavanje radničkog pokreta — postao je od 31. I 1969. samostalni Institut za međunarodni radnički pokret. Taj je institut preuzeo i obnovio časopis *Međunarodni radnički pokret* (izlazi od 1958).

<sup>4</sup> Od drugog sveska: Zavod za istoriju u Prištini.

vom budimpeštanskom centru. Jednu od tih zajedničkih tema — djelatnost Opće radničke bolesničke i invalidske blagajne — iscrpno je obradio K. Čehak »Vojvođanske ispostave Opšte radničko-bolesničke i invalidske kase (1874—1879)«, I, 1967, 137—191. Treba istaći da je ta potporna organizacija bila u određenom razdoblju važan oslonac socijalističkog pokreta u Ugarskoj.<sup>5</sup>

Budući da je radnički pokret u Bačkoj do 1890. već monografski obraden u disertaciji J. Mirnića,<sup>6</sup> Š. Mesaroš je produžio obradu te teme u raspravi: Razvitak radničkog pokreta u Bačkoj od formiranja Socijaldemokratske partije Ugarske do četvrtog kongresa (1890—1896 godine), II, 1967, 273—307. Isti je autor posebno obradio i jednu od bitnih sastavnica radničkog pokreta u Vojvodini: »Borbe agrarnog proletarijata Bačke do kraja XIX veka«, III, 1968, 49—108. Tu daje koristan pregled izvora i literature, prikaz postanka i položaja agrarnog proletarijata od 1890, analizira i ocjenjuje prve pokrete 1895, polet pokreta i unutarnje krize 1895—96, velike žetelačke štrajkove 1897, te privremeno opadanje pokreta do kraja stoljeća. I ovdje valja spomenuti komparativnu vrijednost tih radova za proučavanje radničkog pokreta u sjevernoj Hrvatskoj. Treba istaći da su vojvođanski historičari nizom radova gotovo potpuno obuhvatili radnički pokret u Vojvodini od početaka do 1914.<sup>7</sup>

A. Lebl je dao daljnji prilog literaturi o složenoj, a nedovoljno poznatoj problematici vojvođanskih građanskih stranaka: »Srpska narodna radikalna stranka prema agrarnom pitanju, demokratiji i socijalizmu 1887—1918. godine«, III, 1968, 3—47. Taj je prilog koristan za razumijevanje zamršene stranačko-političke konstelacije što je stvaraju nacionalni i politički odnosi u Ugarskoj.<sup>8</sup>

b) Radovi o radničkom pokretu u Srbiji do 1918. dijele se prema međašu osnivanja Srpske socijaldemokratske partije 1903. na dvije podgrupe. U prvoj je samo opsežni rad M. Vukomanovića »Radničke organizacije u Srbiji do 1903. godine«, I, 1967, 5—136. U prvom dijelu autor obuhvaća kooperativni pokret (započinje 1869), potporna društva, Zanatlijsko udruženje, Srpski zanatlijsko-

<sup>5</sup> K. Čehak je pisao o tome i u jednom širem sklopu (»Karakter prvih radničkih društava u Vojvodini do stvaranja Opšte radničke partije Ugarske«, Materijali naučnog skupa »Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama — Osijek 1867«, Slav. Brod 1969, 421—448). — O podružnicama blagajne u Osijeku pisali su u »Materijalima« K. Firinger i I. Kovačević (potonji i o podružnicama u Brodu i Zemunu). — Usp. i K. Čehak, »Borba vršačkog radništva za formiranje i djelatnost opšteobrazovnog društva« (1871—1875), *Zbornik za društvene nauke* 41, Novi Sad 1965, 5—36 (društvo je bilo u vezi s krugom oko zagrebačkog *Radničkog prijatelja*, 1874—1875). — Treba istaći da se uz niz radova o radničkom pokretu u Vojvodini do 1890. pojavilo i opsežno, veoma vrijedno izdanje građe (»Građa za istoriju radničkog i socijalističkog pokreta u Vojvodini 1868—1890«, Izbor i objašnjenja: Josip Mirnić, Kalman Čehak, Danilo Kecić, Sremski Karlovci, 845 str.). To izdanje obuhvaća Vukovar i Zemun (Srijemska županija), ali i inače ima veliku dopunsku i komparativnu vrijednost za proučavanje radničkog pokreta u Hrvatskoj do 1890.

<sup>6</sup> Radnički pokret u Bačkoj do formiranja Socijaldemokratske partije Ugarske, Novi Sad 1963, 399 str.

<sup>7</sup> Uz radove o razdoblju do 1900. usp. i J. Mirnić—K. Čehak, »Radnički pokret u Vojvodini na početku XX veka (1900—1914«, zbornik: *Jugoslavenski narodi pred prvi svjetski rat*, Beograd 1967, 621—675.

<sup>8</sup> U tom je smislu vrlo zanimljiv i rad A. Lebla, »Vojvođanske građanske partije u svetlosti zapisnika peštanskog parlamenta«, *Jugoslavenski narodi*, n. dj., 417—482. To je istraživanje omogućilo i jedan prilog hrvatskoj povijesti od istog autora (»Hrvatsko pitanje kroz prizmu ugarskog parlamenta 1892—1918«, *Historijski zbornik* XVII, 1964, 259—301).

-radnički savez, a u drugom osnivanje samostalnog radničkog pokreta (radnička društva i sindikalne organizacije). Taj napis pripada grupi radova koji obuhvaćaju gotovo u cijelosti radnički pokret u Srbiji do 1903.<sup>9</sup>

Druga je podgrupa veća i obuhvaća niz monografija o pojedinim sastavnicama i oblicima djelatnosti SSDP. *S. Bravo* je obradila temu značajnu za unutar-nji razvitak SSDP («Radničke socijalističke škole u Srbiji 1903—1914. godine», II, 1967, 363—394), *S. Dević-Ubavić* jednu sastavnicu njene masovne podloge («Srpska socijaldemokratska partija i ženski pokret u Srbiji 1913—1914. godine», I, 1957, 193—248), *M. Topalović* dva oblika unutarnje politike SSDP («Komunalna politika Srpske socijaldemokratske partije», III, 1968, 109—180 i «Srpska socijaldemokratska partija na opštinskim izborima 1903—1914», II, 1967, 309—352), a *L. Ivanović* jednu zasebnu unutrašnjepolitičku akciju radničkog pokreta (akcije radničke klase u Srbiji u vezi s donošenjem Zakona o radnjama do 1905. godine, I, 1967, 249—273; autor je u uvodu posegnuo unatrag, do prvog zakonskog projekta godine 1870; Zakon o radnjama usvojen je 1910). Nizanjem tih radova stvara se očito solidna podloga za povijest SSDP, čemu pridonosi i ranija literatura i građa.<sup>10</sup>

2) Jedini rad koji se ne odnosi na povijest Srbije objavio je *B. Hrabak*: «Jugoslovenski sovjeti u Rusiji i Ukrajini 1919—1921 godine», II, 1967, 3—55. Taj temeljit rad, bogat izvornim podacima, pripada povećem nizu autorovih radova o Jugoslavenima koji su sudjelovali u zbivanjima I svjetskog rata i ruske revolucije, 1914—1921, izvan svojih zemalja. Riječ je o više kategorija tih naših ljudi (od Jugoslavena — pripadnika austro-ugarske vojske zarobljenih u ratu sa Srbijom 1914—1915. do Jugoslavena boljševika, boraca Crvene armije i povratnika-organizatora KPJ).<sup>11</sup>

3 a) Za grupu radova o Vojvodini između dva rata karakteristično je da seže samo do godine 1931, što međutim odgovara radnim područjima njihovih autora. *D. Kević* je obradio jednu važnu temu legalnog razdoblja KPJ («Komunisti Vojvodine u izborima za Konstituantu 1920. godine», II, 1967, 57—123), što je korisno proširenje niza dosadašnjih radova o izbornoj aktivnosti KPJ u

<sup>9</sup> Usp. neke od novijih i značajnijih: *M. Vukomanović*, «Prilog proučavanju pojave radništva u Srbiji i početka njegovog organizovanja», Materijali, n. dj. u bilj. 5; *M. Topalović*, «Štrajkovi radnika u Srbiji do 1903. godine», Materijali, n. dj. u bilj. 5; *I. Kovačević*, O tajnom klubu stranih socijalista u Beogradu i njegovoj delatnosti 80-tih godina XIX veka, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 2, Beograd 1965, 191—200, *V. Đorđević*, «Borba za stvaranje Srpske socijaldemokratske partije (1870—1903)», Zbornik: *Srpska socijaldemokratska partija*, Beograd 1965, 79—97; *A. Radenić*, Socijalistički listovi i časopisi u Srbiji 1871—1914, *Bibliotekar* 1969, br. 4, 494—513; Isti, «O razvoju socijalističke misli u Srbiji u drugoj polovini XIX veka», Materijali, n. dj. u bilj. 5; *M. Vukomanović*, Aktivnost Vase Pelagića na organizovanju radnika u Srbiji 90-ih godina XIX veka, *Prilozi* 5, Sarajevo 1969. (u štampi). Oveći rad *M. Vukomanovića*, «Položaj radničke klase u Srbiji do 1903», još je u rukopisu.

<sup>10</sup> Među novijom literaturom ističe se spomenuti zbornik: *Srpska socijaldemokratska partija*, Beograd 1965, 334 str., a među edicijama grade solidna novija zbirka: «Srpska socijaldemokratska partija. Građa (1901—1905)», Beograd 1965, 692 str. Usp. i *V. Vinaver*, Sindikalni štrajkaški pokret u Srbiji 1903—1910, *Istorija XX veka* VI, Beograd 1964, 5—68.

<sup>11</sup> Za veći dio tih radova usp. *B. Hrabak—D. Janković*, Srbija 1918, Beograd 1968, 229—242 (vrlo koristan historiografski pregled: Beleške o izvorima i literaturi). Za radove o Jugoslavenima sudionicima oktobarske revolucije usp. *S. Koprić—Oštrić*, «Novija jugoslavenska historiografija o komunističkoj organizaciji Jugoslavena u Sovjetskoj Rusiji (1918—1921)», u ovom broju ČSP.

legalnom razdoblju.<sup>12</sup> Nadovezujući na jedan prethodni rad D. Kecića,<sup>13</sup> M. Palić je iscrpno prikazao »Prvomajske proslave u Vojvodini od 1922. do 1928. godine«, II, 1967, 125—189. Drugi njegov prilog pripada povijesti sindikalnog pokreta: »Savez poljoprivrednih radnika 1921—1929«, III, 1968, 181—248, organizacija koju i treba proučavati prvenstveno u Vojvodini. KPJ SKOJ u teško doba diktature radno je područje Đ. Milanovića, kako pokazuje članak: »Izolacija i raspad KPJ i SKOJ-a u Vojvodini za vreme šestojanuarske diktature od 1929. do 1931. godine«, II, 1967, 191—231.<sup>14</sup>

b) Povijesti KPJ u Srbiji između dva rata pripada oveći detaljni rad N. Jošanović, »Organizaciono stanje i unutarpartijski razvoj KPJ u Srbiji 1926—1928«, III, 1968, 249—326.<sup>15</sup>

c) B. Bošković je obradio: »Radnički pokret na području kopaoničko-ibarskih rudnika (do 1941. godine)«, III, 1968, 327—374. Trepča je najvažniji rudnik tog područja koje pripada i Kosovu i užoj Srbiji. Trepča ujedno ima najveću ulogu u prilično aktivnom — 30-tih godina — radničkom pokretu tog kraja.<sup>16</sup>

Specifičnom obliku protufašističke aktivnosti KPJ uoči rata posvećen je napis Milutina Folića: »Rad komunista Kosova i Metohije u bivšoj jugoslovenskoj vojsci uoči rata i u aprilskom ratu 1941«, II, 1967, 233—272.<sup>17</sup>

4 a) Razdoblju NOB-a u Vojvodini posvećena su dva napisa. Prilog Z. Golubovića, »Okružni komitet KPJ za zapadnu Bačku i Baranju 1941—1944«, III, 1968, 375—444, korisna je rekonstrukcija te organizacije i pridonosi razumijevanju NOB-a na specifičnom bačvanskom području. Za hrvatsku histo-

---

<sup>12</sup> Tu istu temu obradio je međutim u širem sklopu i T. Milenković, »Učesće radničke klase Vojvodine u izborima za predstavnička tela 1920. godine«, *Istorija radničkog pokreta*, 5, Beograd 1968, 159—207, te u još širem okviru u knjizi »Radnički pokret u Vojvodini 1918—1920«, Beograd 1968.

<sup>13</sup> O Prvom maju u Vojvodini 1919—1921, *Zbornik za društvene nauke* 38, Novi Sad 1964, 99—118.

<sup>14</sup> Usp. i njegov prilog građi: »Komunist — ilegalni komunistički list za Vojvodinu iz 1930 g.«, *Zbornik za društvene nauke* 46, Novi Sad 1967, uvod 149—152 i tekst dvaju izašlih brojeva 153—167, te članak: »Neki podaci o radu organizacionog sekretara CK SKOJ-a Petra Popovića-Age u obnavljanju rukovodstva i organizacija SKOJ-a u Vojvodini tokom prve polovine 1930. g.«, *Zbornik za društvene nauke* 38, Novi Sad 1964, 118—125. — Među prvim tekstovima M. Palića i Đ. Milanovića nalazimo priloge diskusiji u povodu »Pregleda istorije SKJ« u Zagrebu 1963. (*Putovi revolucije* 3—4, 1964, 75—78, 79—80). M. Palić je sudjelovao i na simpoziju u povodu 40-godišnjice VIII konferencije Zagrebačke organizacije KPJ (»O uticaju frakcijskih sukoba u KPJ na rad organizacija revolucionarnog krila radničkog pokreta u Vojvodini i o doprinosu njenih komunista borbi i pobjedi antifrakcijskih snaga 1928. godine«, zbornik: *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, Zagreb 1968, 103—113).

<sup>15</sup> Usp. i njen prilog: »Borba za sprovođenje 'Otvorenog pisma' Kominterne u Srbiji«, *Revolucionarni radnički pokret*, n. dj. 82—102.

<sup>16</sup> Autor je objavio i knjigu: »Narodnooslobodilačka borba u Ibarskom bazenu (kosovsko-mitrovački i studenički srez)«, Priština 1968, 361 str., koja pokazuje da je problematika NOB-a u tom kraju između Sandžaka, Nedićeve Srbije i proširene Albanije vrlo zanimljiva. Usp. i njegov članak: »Radnički pokret i narodnooslobodilačka borba u opštini leposavičkoj«, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini V*, sveska A, Priština 1969, 377—422.

<sup>17</sup> Za širi zahvat u tu problematiku usp. A. Hadri, »Politika Narodnog fronta i aprilski odbranbeni rat 1941. godine na Kosovu i Metohiji«, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini*, n. dj., 423—446.

riografiju važan je niz podataka o organizaciji i djelovanju KPJ u Baranji. Ovdje još treba spomenuti i rad iz problematike neprijateljskog terora u Banatu *B. Ivkovića*, »Uništenje Jevreja i pljačka njihove imovine u Banatu 1941—1944, I, 1967, 373—403, koji pridonosi, uz više drugih radova, historijatu te genocidne akcije na području Jugoslavije.<sup>18</sup>

b) Prilog je daljnjem proučavanju NOB-a u Srbiji opsežan i temeljit rad *M Borkovića*, »SKOJ i omladinski pokret u Srbiji od aprila do kraja 1941. godine«, I, 1967, 273—371.

*Tokovi revolucije* su, može se prosuditi, solidan oslonac historiografiji radničkog pokreta, SKJ, NOB-a, i revolucije u Srbiji, a korisni su, zbog zajedničkih i povijesno povezanih tema, i za historiografiju drugih jugoslavenskih zemalja, pa tako, što valja posebno istaći, i za hrvatsku historiografiju.

Vlado Oštrić

*INTERNATIONAL REVIEW OF SOCIAL HISTORY*,  
1967, 1—3; 1968, 1—3. Izdavač: *Instituut voor sociale geschiedenis, Amsterdam*.<sup>1</sup>

Časopis i dalje, kao i dosad, izlazi do triput godišnje: redakcija je i ovaj put okupila zamjeran broj evropskih stručnjaka, uz one iz SAD, koji se svi manje-više bave poviješću međunarodnoga radničkog pokreta, ostalih socijalnih pojava i pokreta od velike francuske građanske revolucije godine 1789. do kraja II svjetskog rata. Objelodanjeni radovi, veći i manji, iznose na vidjelo i mnoge nove i dosad posve nepoznate okolnosti iz dalje i bliže prošlosti, a rezultat su proučavanja novopronađenih arhivskih materijala u »Instituutu voor sociale geschiedenis« u Amsterdamu i ostalim evropskim ustanovama. Rasprave i članci su na njemačkom i engleskom jeziku, dokumenti u izvornom obliku, bilo na njemačkom, engleskom ili ruskom. I ova dva godišta, kao i ranija, imaju ustaljene rubrike: rasprave, dokumentaciju i bibliografiju.

U ovom prikazu osvrnut ćemo se, uz ostalo, na neke priloge koji širinom obrade i prelaze tematski radnički pokret, ali su ipak sastavni dio društvenih pojava i promjena unutar naše nedavne prošlosti. U redoslijedu prikazanih radova na prvom su mjestu prilozi do godine 1918, jer ih je i najviše, zatim slijedi prikaz svega jednog priloga iz razdoblja između dva rata i jednog iz vremena drugog svjetskog rata. Skrećemo pažnju i na neke dosad potpuno nove dokumente koji su, manje-više, pronađeni u Amsterdamskom institutu. Posebno je, međutim, poučan oveći bibliografski prilog, rad dvojice stručnjaka koji u njemu iznose teškoće i mogućnosti oko izrade velike bibliografije iz historije međunarodnog radničkog pokreta.

<sup>18</sup> Širem razumijevanju te problematike pridonosi i rad *B. Ivkovića*, »Zatvori, koncentracioni i radni logori u Banatu 1941—1944, *Zbornik za društvene nauke* 39, Novi Sad 1964, 108—134.

<sup>1</sup> O ranijim godištimu vidi prilog *M. Despot*, *International Review of Social History*, Amsterdam 1964, 1965, 1966, JIČ, 1967, 1—4, 303—308.